

O TANATOPOETICI POTANKO

Andrijana Kos Lajtman: *Poetski napon smrti (Od krika do tišine)*.

Zagreb: Naklada Ljevak, 2022. ISBN: 978-953-355-591-1

Književnica, književna znanstvenica i sveučilišna profesorica Andrijana Kos Lajtman podarila nam je novu znanstvenu knjigu naslova *Poetski napon smrti (Od krika do tišine)*. Sam naslov na prvi dojam sugerira knjigu eseja ili esejističku obradu neke odabrane predmetne građe, no to se njezinim sadržajem ne potvrđuje. Riječ je o znanstvenoj monografiji kojoj je krovna tema tanatopoetika, a obrađuje se tema smrti u pjesništvu dvaju hrvatskih klasika 20. stoljeća, Antuna Branka Šimića i Jure Kaštelana, i zapažena suvremenog bosanskohercegovačkog pjesnika Darka Cvijetića.

Izbor naslova koji čitatelja može navesti na književnu ili znanstvenu esejistiku uvjetovan je činjenicom da je Andrijana Kos Lajtman i književnica, tj. pjesnikinja. Autorica je već šest zbirki poezije (*Jutarnji laureat*, *Lunule*, *Teleidoskop*, *Stepenice za Stojanku K.*, *Zarazna zona* (u suautorstvu s Damirom Radićem), *Plava i smeđa knjiga*), tako da znanstvena i pjesnička osoba u njezinu slučaju bitno interferiraju. Osim u naslovu, smisao za lijepu riječ i čitanje pjesnika pjesničkim očima, a ne samo znanstvenim, karakteristika je ove knjige.

Kompozicija knjige pomno je izvedena. Svako je poglavlje sadržajno segmentirano u paragrafe, iznose se reference drugih autora, potanko elaboriraju u problematici poglavlja i sam se sadržaj idejno segmentira kako bi kohezivnost poglavlja kvalitetno funkcionirala. Autoričin predgovor upoznaje čitatelja s idejom za ovaj pozamašan znanstveni projekt, o njezinu nastanku, izvedbi i ostvarenju, te upućuje na rijeke i njihove pritoke istraživačkih rukavaca. Uvodni citat Rolanda Barthesa iz *Dnevnika korote* idejno se ucjepljuje na temu smrti, a posveta preminuloj pjesnikinji Ljubici Velan sadrži metafore *dvorište smrti* i *pukotine jezika koje se odupiru besmislu* kojima se pojavljuje već prepoznatljiva ideja da se smisao života postiže umjetničkim i drugim stvaranjem. Prva dva poglavlja (“Smrt kao antropološki fenomen”, “Poezija i smrt”) u znanstvenom su ekspozitoriju knjige teorijsko-metodološke naravi, a naredna su tri (“Poetika smrti Antuna Branka Šimića”, “Poetika smrti Jure Kaštelana”, “Poetika smrti Darka Cvijetića”) analitičko-eksplikativna. Posljednje poglavlje “Jezik smrti u dijalektici krika i tišine” zaokružuje temu i perspektivne je naravi te upućuje istraživače na daljnja promišljanja.

U teorijsko-metodološkim poglavljima autorica postavlja temu smrti u široki kontekstualni okvir (sociologije, filozofije, psihologije i antropologije [Davis, Kuljić, Katinić,

Walter, Morin], smrt i poeziju dovodi u vezu teorijom književnosti služeći se specifičnim pristupom filozofije književnosti (Blanchot, Božić Blanuša), a teorijsko-interpretativne temelje nalazi u filozofiji jezika (Witgenstein), kognitivnoj poetici (Tsur) i teorijskoj stilistici (Eliot, Kravar, Lemač). Takav složeni interdisciplinarni pristup nije sam sebi svrhom, već služi pomnom odčitavanju poetske strukture i njezinu osvjetljavanju iz različitih kutova kako bi sama teza bila potpunija, analitički fleksibilna, teorijski izgrađena i operativno primjenjiva. Naglašavam to jer se u današnje vrijeme često pribjegava teorijsko-metodološkom eklektizmu koji se ne prilagođava analiziranom tekstnom predlošku, već iskazuje svoju moć nad tekstom što ne dovodi do prikladnih interpretativnih zaključaka. U poglavljima se iznose teze o povijesti istraživanja smrti, antropološkom pristupu smrti u zapadnoj civilizaciji od srednjeg vijeka naovamo, društvenoj prihvatljivosti smrti i ljudskom odnosu prema smrti. Nakon inspirativnih i instruktivnih Blanchotovih teza o smrti kao prikazivanju neprikazivog, reprezentaciji kroz zajednički jezik koja negira ono singularno promjenom značenja, autorica Kos Lajtman poseže za Wittgensteinovim tezama o tome da poezija prije od znanstvenog promišljanja poseže za problematikom jezične nemogućnosti izricanja složenih emotivnih stanja, a tako i smrti i Turovim kognitivno-poetičkim modelima konvergentne i divergentne emocionalnosti. Iako sam kognitivnu poetiku pratio u tragovima, ovaj je pristup vrlo instruktivan u proučavanju poezije. On se fundira u proučavanju mišljenja, emocija i neizgovorivih iskustava, a polazi od teze da svakodnevni jezik imenuje stvarnost, dok ga poetski pokazuje. Polazeći od psihologijske razlike konvergentnog i divergentnog mišljenja, prenosi se na poetsku strukturu kao konvergentno i divergentno širenje emocija pri čemu emocionalni naboj pjesme ne proizlazi samo iz njezina semantičkog sloja, već i iz drugih postupaka i struktura. Konvergentnost prati pravilnije kompozicijske i semantičke strukture, divergentnost one nepravilnije. Iz njih proizlaze različite emocionalne rezonancije i stupanj energije u pjesmi. Funkcionalno-analitički okvir počiva na tezi da je književnumjetnički stil zatvoren sustav sebi svojstvenih relacija (teza koja je već dugo prihvaćena u funkcionalnoj stilistici), Eliotovim tezama o personalnosti i impersonalnosti lirskog govora, Kravarovim tezama o pjesmi kao govornoj tvorevini izvedenoj iz strukturalističkih zasada Karla Bühlera i Romana Jakobsona i Lemčevim tezama o analitičkim parametrima ispovjednog poetskog diskurza i temeljnim tipovima poetskog metadiskurza izvedenog iz složene konceptualizacije semantike, stilistike i semiotike poetskog teksta.

Analitičko-eksplikativna poglavlja donose detaljne raščlambe tanatopoetike navedenih pjesnika. One se izvode eksplikacijom kritičkih dionica drugih autora koji su se očitovali o njima, semantičkim i formativnim modelima smrti. Semantički i formativni modeli u analitičkoj su ravnoteži što je sjajno znanstveno postignuto. Pojedno-

stavljeno gledano, riječ je o odnosu značenja (sadržaja) i forme (kompozicije, stila), no kako je forma pregrub i nedostatan termin, možemo navedene elemente trijadno relacionirati kao *sadržaj: kompoziciju: stil*. Semantički model ili, ako slijedimo zaslade strukturalne poetike Jurija Lotmana, intratektni semantički sloj neke pjesme, obuhvaćao bi sadržajnu analizu motiva smrti. No, kako je analiza počesto neodvojiva od interpretacije (poglavito u pjesništvu zbog značenjske mnogostrukosti metafore), mislim da bi prikladniji termin bio *sadržajni supstrat* koji bi se u izvedbi obogatio nekim interpretativnim uvidom i tako jasnije usmjerio semantičko-poetičku relaciju prema opusu autora.

U analizi tanatopoetike Antuna Branka Šimića iznjedreno je dvanaest semantičkih modela. Iznijet ću naziv i kratku analitičku natuknicu svakog. Model *Smrt kao neminovnost* sadržajno i stilski obrađuje samoću bolesničke sobe, *Smrt kao zov: hodanje po mjeseci* evocira smrt, *Smrt kao povratak (Stapanje s vodom)* govori o dodiru svijeta mrtvih i svijeta živih kroz ideju cirkularnosti, *Smrt kao trajan proces (Pad u bezdan)* najdublje je uronjen u metafizičke paradigme, *Smrt kao put Bogu/Svjetlu (Zemlja – kratki izlet)* ističe religijske konotacije i čitatelju donosi vjeru, *Smrt kao antropomorfizam/alegorija (Kraj ljubavi: početak smrti)* daje entitetu smrti jak metaforičko-alegorijski naboj, *Smrt kao rasap tijela: Krik usmjeren Bogu* ističe zagonetnost, *Smrt siromaha: Polako iščeznuće* ističe empatiju prema siromasima, *Smrt kao biblijski događaj* prenosi temu smrti u biblijski lik ili evocira biblijsku situaciju, *Smrt kao integralni dio pojedinca: Život u lešu* donosi ideju o životu i smrti na istoj ontološkoj osi, *Smrt u vrućini: Smrtno sunce* resemantizira simbol sunca iz vitalističkog u tanatički simbol i *Smrt kao trenutni događaj: Užas smrti* dotiče aktualnost pjesničkog subjekta. S obzirom na mnoštvo različitih interpretativnih kodova u kojima se interpretiraju egzemplarne pjesme nedostaje jednoznačnosti u definiranju i organizaciji. Parametri su mogli biti idejnotematski, stilski i antropološki sloj pjesničkog značenja kao jedinstveni i njima izvedeni modeli. U formativnim modelima (idejna razrada preuzeta od Romana Ingardena) tanatopoetika je zahvaćena grafostrukturom, fonostrukturuom i sintaktostrukturom. Grafostruktura je najviše u vezi s poetikom i u njezinu opisu postoji snažna sinergija svojstvenih metatekstova (Šimićevih eseja i kritika drugih autora) i pjesama, u fonostrukturi prisutne su dubinske aliteracije i ekspresivni ritam koji služi usklađivanju sadržajnih i oblikovnih elemenata, a sintaktostruktura zahvaća ravnotežu fonostrukture i semantičko-emocijske strukture iskaza, simbolički napon ekspresivnih leksema koji je individualno i kontekstualno uvjetovan, te nizanje epiteta, personificiranje i začudnu metaforiku pri čemu je epitetsko nizanje generirano iz simultanizma i ekspresivnosti poetske slike. Poezija A. B. Šimića proglašava se poezijom *visokog emotivnog napona, a jezik smrti jezikom krika*.

Tanatopoetika Jure Kaštelana predstavljena je književnopovijesnim pregledom njegova opusa i poetike, opisom deset semantičkih modela i prikadnim formativnim modelima. U opisu semantičkih modela autorica mahom analizira sadržaj i stil, a ponegdje daje i opis atmosfere ili izvanknjiževne zbilje u pjesmi. Ispisat ću sve navedene modele kako bismo osvijestili sadržajnu slojevitost: *Smrt kao predosjećaj*, *Smrt kao sjećanje*, *Smrt kao bolest*, *Smrt kao sestra ljubavi*, *Smrt mladosti u ratu*, *Smrt kao zločin*, *Smrt kao nepredvidiv splet okolnosti*, *Smrt kao susret*, *Smrt kao uspomena*, *Smrt u plavom*. Formativni modeli zasnovani su na grafostrukтури i fonostrukturi (o čemu je pisao i Branko Vuletić), metaforičnosti i simboličnosti, vezi sa srpskim nadrealizmom i ekspresivnom leksiku. Od fonostrukturalnih značajki istaknute su asonanca i aliteracija, etimološke figure, homofonska ponavljanja i rima, a od metaforičnosti i simbolike epanaleptički nizovi sintagmatskih metafora i slikovite guste poetske metafore. Kaštelanova je poezija proglašena poezijom *ustrajnog niveliranja govornog emotivnog napona; pomirenjem krika i tišine*.

Cvijetićeve tanatopoetika ponešto je drukčije obrađena jer se radi o suvremenom autoru koji izrasta iz avangardne tradicije. Pojam semantičkog modela zamjenjuje se pojmom motivske mikrocjeline, smrt se sinegdohizira ranom kao proživnim bodom i proglašava lebdećim označiteljem (opaska zbog možebitnog prijevoda; *klizeći označitelj* (u prijevodima Lacana) ili *plutajući označitelj* (u prijevodima Deborda)). Motivske mikrocjeline zasnovane su na analizi i interpretaciji sadržaja pjesama. To su *Ratna stvarnost: krvava i okrutna smrt* (jezivim slikama pokušava se afirmirati dehumanizirana slika svijeta), *Postratna stvarnost: Arheologija masovnih grobnica* (masovna grobnica kao temeljna figura), *Teška bolest: Krhkost tijela i rasipanje smisla* (bolest, egzistencija i apsurd kao dominante, religijski motivski inventar, subverzivna dimenzija poetskog iskaza), *Životinjska smrt (Princip analogije)* – analogija stradavanja ljudi i životinja, *Dječje smrti* (razumska nedohvatljivost života i smrti), *Bizarna stradanja (Groteskno lice smrti)* – groteska kao dominantna u prikazu smrti), *Samoubojstvo: Odsutnost tumačenja* (dokumentarističko kazivanje u metaforičkoj strukturi iskaza), *Iterativna smrt* (ciklička izmjena života i smrti). Formativni modeli odnose se na referencijalni sloj, grafostrukтуру, fonostrukturu i sintaktostrukтуру pjesničkih uradaka. Referencijalni sloj sadrži ulomke svakodnevnog jezika, bogatstvo neologizama, leksičkih i fonemskih igara, alogizama i snažnih metafora, grafostruktura vizualnu simboliku, dok su u fonostrukturu i sintaktostrukтуру ubrojani neologizmi, usporedbe i personifikacije, groteska, egzistencijalni apsurd, nonsense strukture, živopisne slike, jezične slike i infantilizam. S obzirom na to da ti elementi pripadaju raznim razinama poetske strukture, trebalo je uvesti i stilostrukтуру i leksostrukтуру.

U zaključnom poglavlju govori se o nemogućnosti jezičnog izražavanja transcendentnog, nedokučivog, nonsensnog ili psihološki prezahtjevnog. Kako smrt oscilira između krika i tišine, Šimićeva sintaksa krika, Kaštelanovo niveliranje krika i tišine i Cvijetićeva tišina kao mjesto začudnosti i spoznajno-emocionalnog šoka tri su modusa diskurzivizacije smrti.

Uz sitne zamjedbe glede nekih istraživačkih dijelova i formalne nedostatnosti ponekog naziva, ovu monografiju krasi karakteristike visoko sofisticiranog znanstvenog diskurza koji nije sapet dogmatizmom i nepronichnošću, već je gibljiv tekst u kojem se složena znanstvena argumentacija katkad olakša kritičkim i interpretativnim dionicama koje ne prelaze u pasatističku ili impresionističku matricu, već kao takve funkcioniraju kao integralni dio znanstvenog teksta. Kos Lajtmaničin znanstveni diskurz akribičan je, pouzdan, točan i dostupan široj čitateljskoj publici od znanstvene i stručne javnosti. Osim što smo dobili nadopunu teze o Šimićevoj tematizaciji smrti (ona je uglavnom biologističko-materijalistički interpretirana (Milanja) kroz širinu idejnotematskih reprezentacija, novum su osvještano napisane tanatopoetike Jure Kaštelana i Darka Cvijetića. S obzirom na današnju okrenutost studiju kulture i književnosti kao kulture u gomili raznovrsnih poststrukturalistički i ekokritički orijentiranih pristupa, u ovoj smo knjizi vraćeni tekstu i njegovim složenim relacijama. S obzirom na minucioznost i prodornost izvedbe, autorici možemo čestitati, a monografiju proglasiti jednim od većih doprinosa teorijskom studiju pjesništva na suvremenoj hrvatskoj i regionalnoj sceni.

Tin Lemac